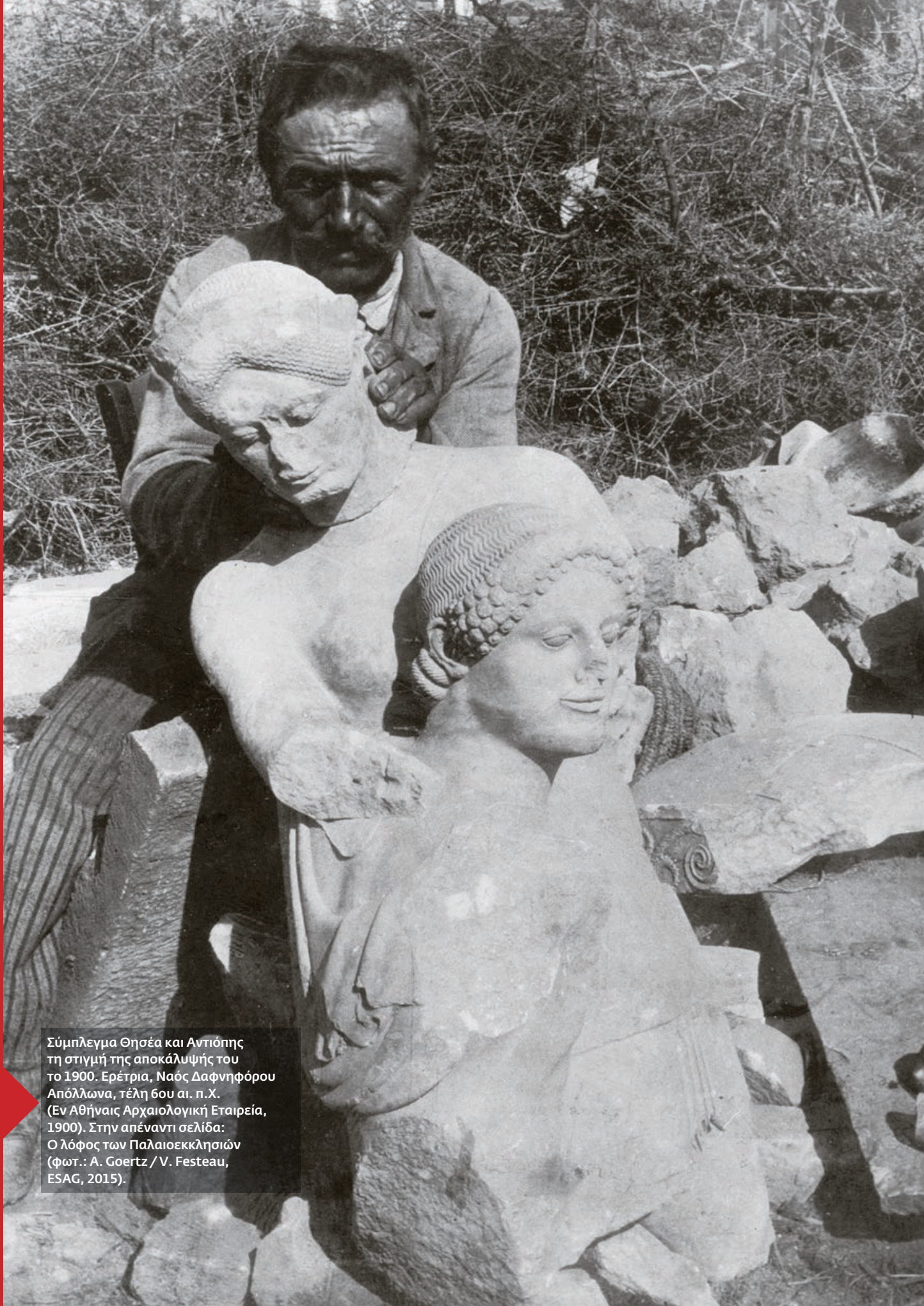

Σύμπλεγμα Θησέα και Αντιόπης
τη στιγμή της αποκάλυψής του
το 1900. Ερέτρια, Ναός Δαφνηφόρου
Απόλλωνα, τέλη 6ου αι. π.Χ.
(Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία,
1900). Στην απέναντι σελίδα:
Ο λόφος των Παλαιοεκκλησιών
(φωτ.: Α. Goertz / V. Festeau,
ESAG, 2015).

A

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ
ΧΩΡΟΣ

ΕΥΒΟΙΑ

ΕΡΕΤΡΙΑ

ΑΜΑΡΥΝΘΟΣ

ΕΡΕΤΡΙΑ

SYLVIAN FACHARD

Διευθυντής της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής
στην Ελλάδα, Καθηγητής Πανεπιστημίου Λωζάνης

TOBIAS KRAPF

Δρ des. Αρχαιολόγος, Επιστημονικός Γραμματέας
στην Αθήνα, Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα

TAMARA SAGGINI

Αρχαιολόγος, Πανεπιστήμιο Γενεύης και Ελβετική
Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα

THIERRY THEURILLAT

Επιστημονικός Γραμματέας στη Λωζάνη, Ελβετική
Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα

SAMUEL VERDAN

Δρ Αρχαιολόγος, Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή
στην Ελλάδα

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΤΡΙΑΣ

Η Ερέτρια βρίσκεται στη βόρεια ακτή του νότιου Ευβοϊκού Κόλπου, απέναντι από τις ακτές της Αττικής. Κατέχει δεσπόζουσα θέση στη θαλάσσια οδό που διέσχιζε το κανάλι του Ευβοϊκού, μεταξύ της Καρύστου στα νότια (και των Πεταλιών) και του Ακρωτηρίου του Αρτεμισίου στα βόρεια. Αυτή η διαδρομή, προστατευμένη από τους βορειοανατολικούς ανέμους χάρη στα βουνά της Εύβοιας, αποτελούσε την κύρια οδό ναυσιπλοΐας μεταξύ Κρήτης, Πελοποννήσου, Αττικής και Μακεδονίας, Χαλκιδικής και Θράκης. Αυτή η οδός θαλάσσιας επικοινωνίας υπήρξε θεμελιώδης στην ανάπτυξη της Ερέτριας, ιδιαίτερα κατά τη Γεωμετρική περίοδο, όταν η πόλη έλαβε μέρος στον μεγάλο ευβοϊκό αποικισμό συμμετέχοντας στην ίδρυση αρκετών αποικιών στη βόρεια Ελλάδα και στη νότια Ιταλία. Οι ναυτικοί της, μάλιστα, θα φτάσουν με τα πλοία τους μέχρι τις συρο-φοινικικές ακτές, θα έρθουν σε επαφή με Φοίνικες και Κύπριους εμπόρους και θα εισαγάγουν στην Ερέτρια προϊόντα από ολόκληρη τη λεκάνη της ανατολικής Μεσογείου, την Ανατολή και την Αίγυπτο. Σε αυτές τις μακρινές αποστολές, τις οποίες οι Ευβοείς οργανώνουν συχνά από κοινού, συμμετέχει και η Χαλκίδα, η σπουδαία γειτονική πόλη της Ερέτριας, με την οποία θα βρεθεί σε διαμάχη για την κυριαρχία στο Ληλάντιο πεδίο, στην περιοχή του μεγάλου ποταμού που πηγάζει από το όρος Δίρφυς (το υψηλότερο βουνό στο νησί) και χωρίζει τις δύο πόλεις σχηματίζοντας μία από τις πιο εύφορες πεδιάδες στην Ελλάδα. Η γεωγραφική εγγύτητα αυτών των δύο πόλεων θα καθορίσει τις μεταξύ τους σχέσεις, οι οποίες αν και φαίνεται ότι στη Γεωμετρική και την Αρχαϊκή εποχή ήταν περισσότερο ανταγωνιστικές και συγκρουσιακές, αργότερα θα εξομαλυνθούν και θα αναπτυχθούν. Η ίδρυση της πόλης της Ερέτριας σε μια θέση στην οποία μαρτυρείται κατοίκηση ήδη από την Εποχή του Χαλκού (παρόλο που

01 Άποψη της Ερέτριας από drone με τις οχυρώσεις της ακρόπολης σε πρώτο πλάνο (φωτ.: A. Goertz / V. Festeau, ESAG, 2015).

01

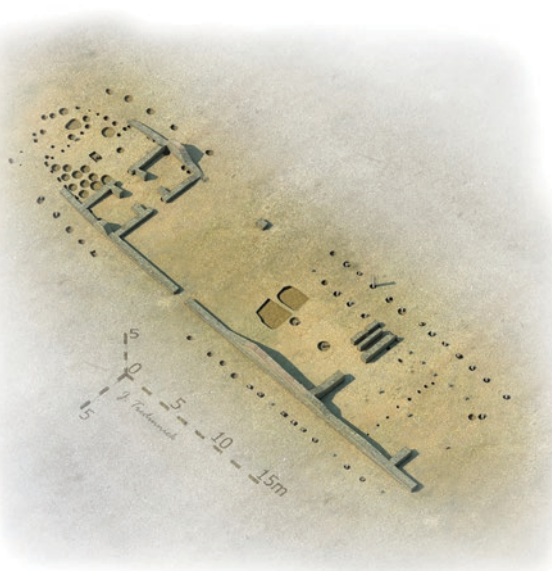
αυτή δεν μοιάζει να συνεχίζεται κατά την 1η χιλιετία π.Χ.) δεν μπορεί να μελετηθεί χωρίς την παράλληλη αναφορά σε δύο θέσεις που διαδραμάτισαν κυρίαρχο ρόλο στην περιοχή από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού έως την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου: την Αμάρυνθο και το Λευκαντί.

Στον λόφο Παλαιοεκκλησιές της Αμαρύνθου υπήρχε μια σημαντική προϊστορική θέση για την οποία γίνεται αναφορά στα αρχεία του μυκηναϊκού ανακτόρου της Θήβας. Η εξέλιξη αυτού του οικισμού στις αρχές της 1ης χιλιετίας π.Χ. δεν είναι γνωστή, ωστόσο οι δραστηριότητες των κατοίκων φαίνεται ότι μεταφέρθηκαν προς την πεδιάδα, μετά την ξηρασία που έπληξε τον κόλπο στα δυτικά του λόφου. Τον 8ο αιώνα π.Χ. μαρτυρούνται στην περιοχή τουλάχιστον τρεις αψιδωτές οικίες, ενώ το αργότερο από τον 7ο αιώνα άρχισε να αναπτύσσεται εκεί το Ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος, το οποίο αναδείχθηκε στο σημαντικότερο θρησκευτικό κέντρο της Εύβοιας.

Η θέση Λευκαντί (Βασιλικό, εικ. 3), της οποίας η αρχαία ονομασία παραμένει άγνωστη μέχρι σήμερα, αναπτύσσεται γύρω από έναν χαμηλό λόφο ελέγχοντας έτσι δύο μικρά αγκυροβόλια (λιμάνια), σε ίση απόσταση από την Ερέτρια και τη Χαλκίδα. Οι ανασκαφές της Βρετανικής Σχολής και των Ελλήνων

αρχαιολόγων έχουν αποκαλύψει έναν σημαντικό οικισμό της Εποχής του Χαλκού και της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, καθώς και νεκροπόλεις. Σε αντίθεση με πολλές θέσεις της ηπειρωτικής χώρας που παρήκμασαν μετά την πτώση του μυκηναϊκού πολιτισμού, μεταξύ 1200 και 1100 π.Χ., το Λευκαντί παρουσιάζει αξιοσημείωτη οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη, ρίχνοντας νέο φως σε μια περίοδο της ελληνικής ιστορίας που εδώ και χρόνια χαρακτηρίζεται «σκοτεινή», λόγω των σπάνιων και ευτελών αρχαιολογικών ευρημάτων. Το Λευκαντί αποτελεί παράδειγμα μιας σύνθετης ευβοϊκής κοινωνίας, η οποία κατόρθωσε να διατηρήσει την πρόσβασή της στους εμπορικούς δρόμους της ανατολικής Μεσογείου, τη στιγμή που πολλές περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας αγωνίζονταν να αποκτήσουν ισχύ και να οργανωθούν.

Ανάμεσα στα αξιόλογα ευρήματα από το Λευκαντί συγκαταλέγεται και ένα κτήριο μνημειακής μορφής που οικοδομείται στα μέσα του 10ου αιώνα π.Χ. (εικ. 2). Στο εσωτερικό αυτού του κτηρίου, του οποίου δεν έχει βρεθεί σύγχρονο παράλληλο στην υπόλοιπη Ελλάδα, βρίσκονταν μια διπλή ταφή: αυτή ενός άνδρα, του οποίου η τέφρα είχε τοποθετηθεί σε εντυπωσιακό χάλκινο αγγείο κυπριακής προέλευσης, και μιας γυναίκας, ενταφιασμένης με τα πολύτιμα κοσμήματά της. Ένας λάκκος που περιείχε τέσσερα άλογα βρέθηκε δίπλα στον τάφο. Η μνημειώδης

02

- 02 Σχεδιαστική αποκατάσταση των αρχαιολογικών καταλοίπων της Τούμπας στο Λευκαντί (G. Herdt, «On the architecture of the Tumba Building at Lefkandí», BSA 110 (2015), σ. 205, εικ. 3).
- 03 Αεροφωτογραφία του λόφου της Ξερόπολης, Λευκαντί (φωτ.: Κ. Ξενικάκης, 2009).
- 04 Ιερό του Δαφνηφόρου Απόλλωνα (φωτ.: Α.Φ. Voegelin, 2009).
- 05 510 γρ. χρυσού: ένας θησαυρός που αποκαλύφθηκε μέσα σε μικρό αγγείο το 1980 από τον αρχαιολόγο Πέτρο Θέμελη. Ερέτρια, Ο.Τ. 740, β' μισό του 8ου αι. π.Χ. (φωτ.: Α. Σκιαδαρέσης, ESAG, 2009).

αρχιτεκτονική και τα ταφικά έθιμα, ανάλογα των ομηρικών ηρώων, μαρτυρούν τη δύναμη της τοπικής άρχουσας τάξης.

Από τον 8ο αιώνα και έπειτα, το Λευκαντί φαίνεται ότι υποφέρει από την εντυπωσιακή άνθηση της Χαλκίδας και της Ερέτριας. Λίγα είναι γνωστά για την ακριβή φύση των σχέσεων που είχαν αναπτυχθεί ανάμεσα στους τρεις οικισμούς. Το γεγονός που προκύπτει από τις έρευνες είναι ότι το Λευκαντί εγκαταλείφθηκε σταδιακά στα τέλη του 8ου αιώνα π.Χ. και δεν ξανακατοικήθηκε ποτέ.

Η σταδιακή εγκατάλειψη του Λευκαντιού έρχεται σε αντίθεση με τη διαρκή ανάπτυξη της Ερέτριας από τη Γεωμετρική εποχή και εξής. Η Ερέτρια που αναπτύσσεται εκ νέου τον 9ο αιώνα π.Χ., σε μια περιοχή όπου υπήρχε εγκατάσταση της Εποχής του Χαλκού, η οποία όμως εγκαταλείφθηκε μετά το 1100 π.Χ., θα αναδειχθεί σε μία από τις σημαντικότερες πόλεις της Εύβοιας. Παράλληλα, η Αμάρυνθος θα μετατραπεί σε εξωαστικό ιερό.

Ο οικισμός της Ερέτριας, έχοντας αρχικά μέτριο μέγεθος, επεκτείνεται γρήγορα από το β' τέταρτο του 8ου αιώνα π.Χ. Ο οικισμός αναπτύσσεται σε μια εκτεταμένη προσχωσιγενή πεδιάδα που βρίσκεται ανάμεσα στην ακτή, κατάλληλη για αγκυροβόληση πλοίων, και σε έναν βραχώδη λόφο, ο οποίος προσφέρει εξαιρετική θέα στη γύρω περιοχή και στον Ευβοϊκό κόλπο (εικ. 1).

Αρκετά νεκροταφεία εντοπίστηκαν κοντά στον οικισμό. Ένα από αυτά περιλαμβάνει μια συστάδα εντυπωσιακών τάφων που χρονολογούνται στο β' μισό του 8ου αιώνα π.Χ.: οι στάχτες των αποτεφρωμένων νεκρών έχουν τοποθετηθεί σε χάλκινους λέβητες και συνοδεύονται συχνά από όπλα ως κτερίσματα (ξίφη και αιχμές δόρατος). Όπως ειπώθηκε και παραπάνω για το Λευκαντί, πρόκειται για ταφικά έθιμα που μαρτυρούν τον αφηρωισμό των μελών της τοπικής άρχουσας τάξης.

03

04

Ταυτοχρόνως, στη Γεωμετρική περίοδο ιδρύεται το ιερό του Απόλλωνος Δαφνηφόρου, το οποίο θα κατέχει εξέχουσα θέση στην πόλη για αρκετούς αιώνες (εικ. 4). Με κεντρικό μνημείο έναν μικρό κυκλικό βωμό, το ιερό επεκτείνεται περιμετρικά του, καθώς οικοδομούνται νέα κτίσματα με την πάροδο του χρόνου. Γύρω στο 725 π.Χ. χτίζεται ένα μνημειώδες κτήριο, μήκους άνω των 30 μέτρων. Πρόκειται για τον αρχαιότερο ναό που αναγνωρίστηκε και ταυτίστηκε με ασφάλεια, αφιερωμένο στον θεό προστάτη της πόλης.

Όπως συνέβαινε και σε άλλες ευβοϊκές κοινότητες, οι Ερετριείς είναι δραστήριοι στη θάλασσα κατά τη Γεωμετρική περίοδο. Συμμετέχουν στο θαλάσσιο εμπόριο και στον ευβοϊκό αποικισμό, δύο στενά συνδεδεμένες δραστηριότητες που περιλαμβάνουν τις μετακινήσεις πληθυσμών. Μεταγενέστερες γραπτές πηγές αποδίδουν στους Ερετριείς την ίδρυση αρκετών αποικιών, στη Μακεδονία (Μεθώνη Πιερίας και Μένδη Χαλκιδικής) και στην Κάτω Ιταλία (Πιθηκούσες, προοίμιο για την ίδρυση της Κύμης και έπειτα της Νάπολης).

Οι Ερετριείς, αναπτύσσοντας επαφές με πολλούς εμπορικούς εταίρους, σπεύδουν να υιοθετήσουν και να χρησιμοποιήσουν προς όφελός τους τις ιδέες που κυκλοφορούν στα εμπορικά δίκτυα της Μεσογείου. Έτσι, μερικές από τις αρχαιότερες υλικές μαρτυρίες για τη χρήση του ελληνικού αλφαβήτου προέρχονται από επιγραφές σε αγγεία από την Ερέτρια, τη Μεθώνη και τις Πιθηκούσες. Στην Ερέτρια, η ανεύρεση ενός θησαυρού από χρυσά του 8ου αιώνα π.Χ. (εικ. 5) υποδηλώνει ότι οι ντόπιοι έμποροι

05

- 06 Μακέτα σε κλίμακα 1:50 του ναού του Δαφνηφόρου Απόλλωνα κατά τη διάρκεια της κατασκευής του, τέλη του 6ου αι. π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ερέτριας (μακέτα: H. Lienhard, φωτ.: A. Henchoz, 2009).
- 07 Οχρωματικό τείχος στις πλαγίες της ακρόπολης της Ερέτριας (φωτ.: A.F. Voegelin, 2009).

χρησιμοποιούσαν το πολύτιμο μέταλλο, σε ακατέργαστη μορφή, ως νόμισμα για εμπορικές συναλλαγές. Αυτή η πρακτική μαρτυρείται ευρέως στην Ανατολή.

Λίγα είναι γνωστά για την Ερέτρια του 7ου αιώνα π.Χ. Λιγοστά είναι τα κατάλοιπα αυτής της περιόδου που έχουν αποκαλυφθεί στον χώρο. Ο Ληλάντιος πόλεμος —όνομα που αποδόθηκε παραδοσιακά στον μακρύ ανταγωνισμό μεταξύ Χαλκίδας και Ερέτριας για τον έλεγχο της πεδιάδας του Λήλαντα—, αναφέρεται συχνά ως η αιτία για την απουσία αρχαιολογικών καταλοίπων: η Ερέτρια, αποδυναμωμένη από τη σύγκρουση, θα δένυε τότε μια περίοδο ύφεσης. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι την ίδια περίοδο η πόλη είναι σε θέση να εκτελέσει σημαντικές αναχωματικές εργασίες για να προστατευτεί από τις πλημμύρες ενός γειτονικού ρέματος και να ανεγείρει έναν νέο ναό του Απόλλωνα. Η ύφεση της Ερέτριας τον 7ο αιώνα π.Χ. είναι μόνο μερική.

Από τον 6ο αιώνα π.Χ. και εξής, η ιστορία της Ερέτριας είναι περισσότερο γνωστή στους μελετητές χάρη στις γραπτές πηγές, οι οποίες αφορούν κυρίως επεισόδια της αθηναϊκής ιστορίας που εμπλέκουν άμεσα την πόλη του Ευβοϊκού. Χάρη στον Αριστοτέλη διασώζεται η μαρτυρία ότι στην Ερέτρια κυριαρχούσε μια ανώτερη τάξη, γνωστή ως Ιππείς. Στην άρχουσα αυτή τάξη ανήκουν μεγάλοι γαιοκτήμονες, εκτροφείς αλόγων, οι οποίοι σφυρηλατούν αριστοκρατικούς δεσμούς με τις μεγάλες αθηναϊκές οικογένειες. Στην Ερέτρια θα καταφύγει, στα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ., ο Πεισίστρατος με τους γιους του, όταν αναγκάζεται να εγκαταλείψει την Αθήνα. Από την πόλη της

Ερέτριας κατορθώνει να ανακάμψει και να οργανώσει μεταλλευτικές εργασίες στη Χαλκιδική, αξιοποιώντας ασφαλώς το «δίκτυο» των ερετριακών αποικιών στο Βόρειο Αιγαίο. Στη συνέχεια, και πάλι από την πόλη της Ερέτριας, συγκεντρώνει τον ολιγάριθμο στρατό που του επιτρέπει να αποβιβαστεί στον Μαραθώνα (κυρίως με τη βοήθεια των Ιππέων από την Ερέτρια) και να ανακτήσει την εξουσία στην Αθήνα.

Στο δεύτερο μισό του 6ου αιώνα π.Χ., η Ερέτρια αναδεικνύεται σε μια από τις πιο ευημερούσες πόλεις της κεντρικής Ελλάδας. Στην πόλη πραγματοποιούνται εργασίες για δίκτυο αποχέτευσης και οικοδομούνται επιβλητικά οχυρωματικά τείχη που διατηρούνται μερικώς στη Δυτική Πύλη και στην ακρόπολη (εικ. 7). Στη συνέχεια, η περιοχή αποκτά νέα χωρική και αστική διάσταση και τα κύρια πολιτικά και θρησκευτικά κέντρα αποκρυσταλλώνονται στο εσωτερικό του οικισμού.

Η κατασκευή του δικτύου απομάκρυνσης υδάτων συνέβαλε στη δημιουργία ενός νέου αστικού χώρου, της Αγοράς, η οποία θα λειτουργήσει ως κεντρική πλατεία της πόλης. Στις στοές περιμετρικά της Αγοράς συγκεντρώνονται οι πολίτες για πολιτικές, θρησκευτικές ή εμπορικές δραστηριότητες. Έτσι, στο πίσω μέρος της ανατολικής στοάς έχει αποκαλυφθεί μια σειρά από καταστήματα που πωλούσαν τρόφιμα και αθηναϊκά αγγεία.

Το ιερό του Απόλλωνος Δαφνηφόρου, ευρισκόμενο στο κέντρο του αστικού ιστού, το οποίο οριοθετείται περιμετρικά από το τείχος, δέχεται στα τέλη του αιώνα

έναν νέο ναό (εικ. 6). Το δυτικό αέτωμα του ναού, δωρικού ρυθμού, έχει ως θέμα την Αμαζονομαχία. Στο κέντρο της σκηνής, ο Θησέας απαγάγει την Αντιόπη (εικόνα της σελίδας 114) κάτω από το βλέμμα της Αθηνάς. Η επιλογή αυτού του θέματος ίσως να αντικατοπτρίζει τους πολιτικούς δεσμούς που ένωναν την Ερέτρια και την Αθήνα εκείνη την εποχή. Στο ανατολικό αέτωμα απεικονιζόταν πιθανώς η Άρτεμις.

Την τελευταία δεκαετία του 6ου αιώνα π.Χ., μια «επανάσταση» με αίτημα την ισονομία, υποκινημένη από κάποιον Διαγόρα, θα συμβάλει στην ανατροπή του ολιγαρχικού καθεστώτος των Ιππέων και στην αποκατάσταση ενός πιο συμμετοχικού και δημοκρατικού συστήματος, επηρεασμένου από την κλεισθενική δημοκρατία. Ο αριθμός των φυλών αυξάνεται από τέσσερις σε έξι και οι Ερετρίεις αναπτύσσουν μια εδαφική και πολιτική οργάνωση βασισμένη στους δήμους, όπως συμβαίνει στην Αθήνα. Έτσι, η επικράτεια της πόλης (χώρα) εκτείνεται ως τον Πορθμό (Αλιβέρι), τις Ταμύνες (Αυλωνάρι) και ίσως και μέχρι τη Δύστο. Η πόλη, σύμμαχος της Αθήνας, είναι η μεγαλύτερη στρατιωτική και ναυτική δύναμη του νησιού. Χαρακτηριστικό της προβεβλημένης θέσης που κατέχει στη διεθνή σκηνή είναι το γεγονός ότι η Ερέτρια υποστηρίζει ενεργά την εξέγερση των πόλεων του Ιονίου στο πλευρό της Αθήνας, κυρίως με την αποστολή πολεμικού στολίσκου. Μάλιστα, θα τιμωρηθεί αυστηρά για την ενέργειά της αυτή. Το 490 π.Χ., η μεγάλη περσική αρμάδα θα στοχεύσει συγκεκριμένα την Ερέτρια και την Αθήνα. Μετά από πολιορκία αρκετών ημερών, η Ερέτρια

θα καταληφθεί, τα ιερά της θα καούν και μέρος του πληθυσμού της αιχμαλωτίζεται και εξορίζεται βόρεια από τα Σούσα (Ιράν), λίγες μόνο ημέρες πριν από την περσική πανωλεθρία στον Μαραθώνα. Η Ερέτρια μπορεί να μην ισοπεδώθηκε πλήρως, ούτε να αποδεκατίστηκε, όπως υποστήριζαν οι μελετητές για πολλά χρόνια, ωστόσο βγήκε πολύ αποδυναμωμένη από τους Μηδικούς πολέμους και δεν κατόρθωσε να ανακτήσει την προηγούμενη θέση της. Η ιστορία της Ερέτριας θα ήταν πολύ διαφορετική αν οι Πέρσες είχαν επιτεθεί πρώτα στην Αττική.

Μέλος της Δηλιακής Συμμαχίας, η Ερέτρια θα δεχθεί σταδιακά την κυριαρχία και τον έλεγχο της Αθήνας μέχρι την απελευθέρωσή της το 411 π.Χ., κατά τη διάρκεια της ναυμαχίας μεταξύ Αθηναίων και Λακεδαιμονίων στο λιμάνι της Ερέτριας. Έκτοτε ξεκινά μια περίοδος μεγάλης ευημερίας για την πόλη, της οποίας η επικράτεια δεν καταστράφηκε κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Τα γεωγραφικά της όρια θα διευρυνθούν σημαντικά, κυρίως χάρη στη συμπολιτεία των Στύρων. Η έκταση της Ερετριάδος φτάνει, λοιπόν, τα 1.400 τετρ. χλμ., καθιστώντας την Ερέτρια μία από τις δέκα μεγαλύτερες πόλεις-κράτη στον ελληνικό κόσμο. Η επικράτεια οργανώνεται σε πέντε χώρους (περιοχές), στους οποίους επιμερίζονται περίπου 60 δήμοι, οι οποίοι συνδέονται μεταξύ τους με ένα αποτελεσματικό οδικό δίκτυο. Αρκετοί είναι οι οχυρωμένοι δήμοι (Δύστος, Πορθμός, Κοτυλαίον, εικ. 8, 9) που δίνουν τη δυνατότητα στον αγροτικό πληθυσμό να καταφύγει σε αυτούς και να προστατευτεί σε περίπτωση εισβολής. Αυτή η νέα περίοδος ευημερίας αντικατοπτρίζεται κυρίως στην ίδια την πόλη, η οποία μεταμορφώνεται: ένα νέο τείχος, μήκους 4 χιλιομέτρων και με περίπου 60 πύργους, κατασκευάζεται γύρω στο 400 π.Χ. Πρόκειται για ένα σημαντικό οικοδομικό πρόγραμμα, το οποίο συμβάλει ώστε να εδραιωθεί ένα νέο πλαίσιο αυτονομίας της πόλης. Η κατασκευή των τειχών συνοδεύεται από αναδιαμόρφωση πολλών αστικών χώρων, ειδικά της Δυτικής Συνοικίας, όπου οικοδομούνται μεγάλες ιδιωτικές οικίες. Τον 4ο αιώνα π.Χ. θα ανεγερθούν αρκετά κτήρια, ιδιωτικού και δημόσιου χαρακτήρα, με κυριότερα το Γυμνάσιο και το Θέατρο, όπως και τη μεγάλη στοά στο Ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στην Αμάρυνθο.

Τον 3ο αιώνα π.Χ. η Ερέτρια θα γνωρίσει αρκετές αναταραχές λόγω των πολιτικών και στρατιωτικών συγκρούσεων μεταξύ των Διαδόχων. Η πόλη θα παραμείνει υπό μακεδονική κυριαρχία για πολύ καιρό, μέχρι την πολιορκία της από τους Ρωμαίους το 198 π.Χ. «Απελευθερωμένη», δεν θα υποστεί καταστροφές από τους Ρωμαίους κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της, όπως υποστηριζόταν για πολλά χρόνια από τους αρχαιολόγους. Ωστόσο, θα απογυμνωθεί από πολυάριθμα έργα τέχνης μεγάλης αξίας, τα οποία της αφαιρέθηκαν ως λάφυρα, όπως αναφέρει ο Τίτος Λίβιος. Η Ερέτρια θα υποστεί πολύ πιο βίαιη πολιορκία έναν αιώνα αργότερα, όταν, όπως και η Αθήνα, επιλέγει τη λάθος πλευρά και συμμαχεί με τον Μιθριδάτη του Πόντου. Η πόλη καταλαμβάνεται βίαια από τα στρατεύματα του Σύλλα. Αυτό το επεισόδιο σηματοδοτεί

08 Οι οχυρώσεις του Κοτυλαίου, Εύβοια (φωτ.: S. Fachard, 2012).

09 Ανασκαφή στις οχυρώσεις του Κοτυλαίου, Εύβοια (φωτ.: S. Fachard, 2012).

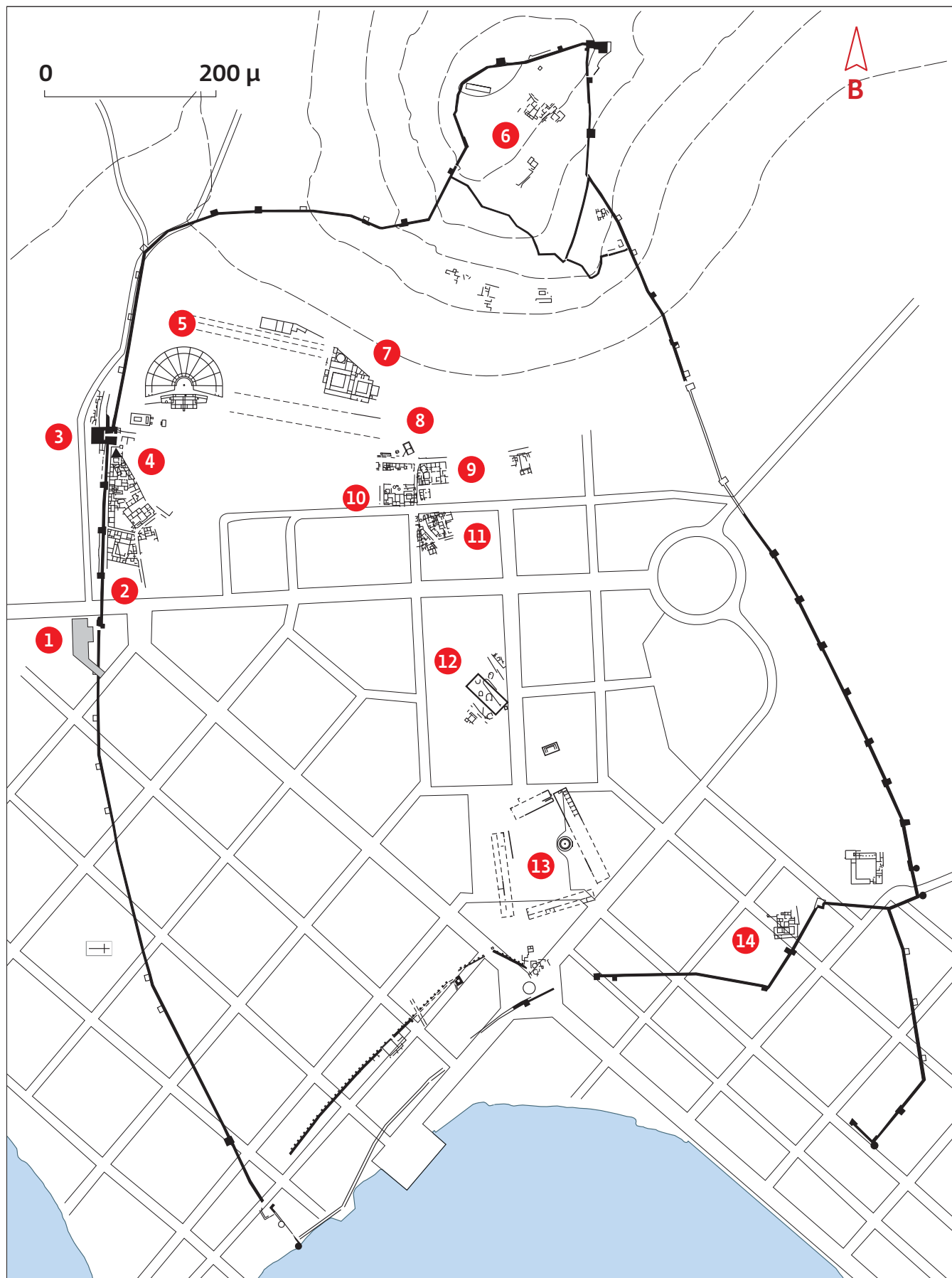
μια πραγματική καμπή στην ιστορία της πόλης. Τα στοιχεία που αποδεικνύουν την παρακμή (πτώση) της είναι άφθονα: ολόκληρες συνοικίες πυρπολούνται και εγκαταλείπονται, νεκροταφεία λειτουργούν σε περιοχές που άλλοτε ήταν κατοικημένες, πολυάριθμα κέντρα δημόσιας και θρησκευτικής ζωής εγκαταλείπονται. Το ιερό της Αμαρύνθου φαίνεται ότι υπέστη μεγάλες καταστροφές και τα βάθρα των κατεστραμμένων αγαλμάτων θα χρησιμοποιηθούν ξανά στα αυτοκρατορικά χρόνια ως δομικό υλικό.

Ωστόσο, η πόλη δεν ερημώθηκε και θα έλεγε κανείς ότι αυτή η μετάβαση στη νέα εποχή πυροδότησε νέες οικοδομικές εργασίες στους πρόποδες της ακρόπολης που διήρκεσαν σε όλη την πρώιμη αυτοκρατορική περίοδο. Σύμβολο αυτής της ανανέωσης αποτελεί το Σεβαστείον, το οποίο θεμελιώνεται στο σταυροδρόμι των κεντρικών οδικών αξόνων και αφιερώνεται στον αυτοκράτορα Αύγουστο, ευγνωμονώντας τον που απελευθέρωσε την πόλη από την αθηναϊκή κυριαρχία το 21 π.Χ. Το β' μισό του 2ου αιώνα μ.Χ. χαρακτηρίζεται από σημαντική ανάπτυξη του αστικού ιστού με κατεύθυνση προς το λιμάνι, κατά μήκος του κεντρικού άξονα. Τα λουτρά και ένα οικοδόμημα δημόσιου ή θρησκευτικού χαρακτήρα ανεγείρονται χωρίς να σέβονται την παλαιότερη ρυμοτομία της πόλης, ενώ αρκετά καταστήματα αποκτούν πρόσβαση στην κεντρική οδό μέσα από στεγασμένες στοές. Αυτή η άνθηση συνεχίζεται την περίοδο της δυναστείας των Σεβήρων και τις δεκαετίες που ακολουθούν, μέχρι

τα μέσα του 3ου αιώνα μ.Χ. που θα είναι μια ταραγμένη περίοδος, καθώς τα γερμανικά φύλα λεηλατούν αρκετές παράκτιες πόλεις. Μαρτυρία αυτής της επικείμενης λεηλασίας από τα γερμανικά φύλα αποτελεί ίσως ένας θησαυρός νομισμάτων, κρυμμένος στα λουτρά μετά το 254 μ.Χ., ο οποίος περιλαμβάνει 201 αντωνινιανούς.

Οι πληροφορίες για τους αιώνες που ακολουθούν δεν είναι πολλές. Θραύσματα ψηφιδωτών με επιγραφές μαρτυρούν την ύπαρξη ενός σημαντικού κτηρίου που χρονολογείται στον 3ο με 4ο αιώνα μ.Χ. και βρίσκεται κοντά στα ερείπια των λουτρών. Σημαντικές καταστροφές σημειώνονται στα μέσα του 4ου αιώνα μ.Χ. σε διάφορα μνημεία, μεταξύ των οποίων το Σεβαστείον. Κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα της φαινομενικής παρακμής, η Ερέτρια θα απωλέσει τη δεσπόζουσα θέση που κατέχει στην ευρύτερη γεωγραφική περιφέρεια, η οποία μετατοπίζεται στον Πορθμό που βρίσκεται 30 χιλιόμετρα ανατολικά. Ο 5ος και ο 6ος αιώνας μ.Χ. γίνονται γνωστοί μόνο μέσα από περίπου πενήντα παλαιοχριστιανικές ταφές που ήρθαν στο φως. Οι ιδιωτικές κατοικίες των ντόπιων εκείνης της εποχής δεν έχουν αφήσει κανένα ίχνος. Κάποια αρχιτεκτονικά μέλη, όμως, μαρτυρούν την ύπαρξη ενός χριστιανικού τόπου λατρείας, ο οποίος δεν έχει ακόμα εντοπιστεί.

Μολονότι δεν είναι γνωστό αν η περιοχή ερημώθηκε εντελώς ήδη από τον 7ο αιώνα μ.Χ., η θέση της πάνω στην κύρια παραλιακή οδό του νησιού διασφάλιζε τουλάχιστον ότι τη διέσχιζαν τακτικά οι ταξιδιώτες. Η σύγχρονη Ερέτρια, που ιδρύθηκε το 1834 με το όνομα Νέα Ψαρά, χτίστηκε πάνω στα ερείπια της αρχαίας πόλης.

ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΧΩΡΟ

1.– Το Μουσείο

Το Αρχαιολογικό Μουσείο της Ερέτριας θα αποτελέσει την αφετηρία για την περιήγησή μας (εικ. 10). Εκεί παρέχονται πληροφορίες για την επίσκεψη στα αρχαία μνημεία της Ερέτριας.

2.– Η Δυτική Συνοικία, Οικία II

Βγαίνοντας κανείς από το μουσείο και διασχίζοντας τον σύγχρονο δρόμο, ανακαλύπτει τους μεγάλους ιδιωτικούς και δημόσιους χώρους που χαρακτηρίζουν την ανάπτυξη της Ερέτριας τον 4ο αιώνα π.Χ. Ακολουθώντας τον αρχαίο δρόμο, ο επισκέπτης διασχίζει τη Δυτική Συνοικία, η οποία περιλαμβάνει μερικές από τις καλύτερα διατηρημένες πολυτελείς οικίες στην κεντρική Ελλάδα (εικ. 11). Η Οικία II παρουσιάζει τα κύρια χαρακτηριστικά που διέθεταν εκείνες οι ερετριακές οικίες, οι οποίες ανήκαν σε μέλη της άρχουσας τάξης (εικ. 12). Με επιφάνεια 1.260 τ.μ., η Οικία II διαθέτει μνημειακή είσοδο, μια μεγάλη αυλή με περιστύλιο, ανδρώνες ή αίθουσες για συμπόσια, αποθήκες, δευτερεύουσα αυλή και ιδιωτικά διαμερίσματα με κουζίνα και δωμάτιο λουτρού. Τρία δωμάτια, τα οποία συνδέονταν χωροταξικά με την Οικία II, είχαν πρόσβαση μόνο από τον δρόμο. Πρόκειται για καταστήματα που θα μπορούσαν να νοικιαστούν σε εμπόρους. Οι τοίχοι από πολυγωνικούς ασβεστόλιθους στήριζαν την ανωδομή από ωμές πλίνθους. Ορισμένα δωμάτια είχαν κεραμοσκεπή, ενώ άλλα είχαν επίπεδη στέγη που δημιουργούσε εξώστη, στον οποίο αποξηραίναν διάφορα προϊόντα, π.χ. σύκα, ή αποθήκευαν προσωρινά κυψέλες μελισσών.

Ακολουθώντας τον αρχαίο δρόμο με κατεύθυνση προς το Θέατρο, μπορεί κανείς να δει στα αριστερά του την είσοδο μιας άλλης οικίας (Οικία IV). Η είσοδος

- 1 Το Μουσείο
- 2 Η Δυτική Συνοικία, Οικία II
- 3 Η Δυτική Πύλη
- 4 Το Ηρώον
- 5 Το Θέατρο
- 6 Η ακρόπολη
- 7 Το Γυμνάσιο
- 8 Ναός αυτοκρατορικής λατρείας
- 9 Η Οικία με τα Ψηφιδωτά
- 10 Τα ρωμαϊκά λουτρά
- 11 Η Συνοικία των Παναθηναϊκών Αμφορέων
- 12 Το Ιερό του Απόλλωνος Δαφνηφόρου
- 13 Η Αγορά
- 14 Το Ισείον

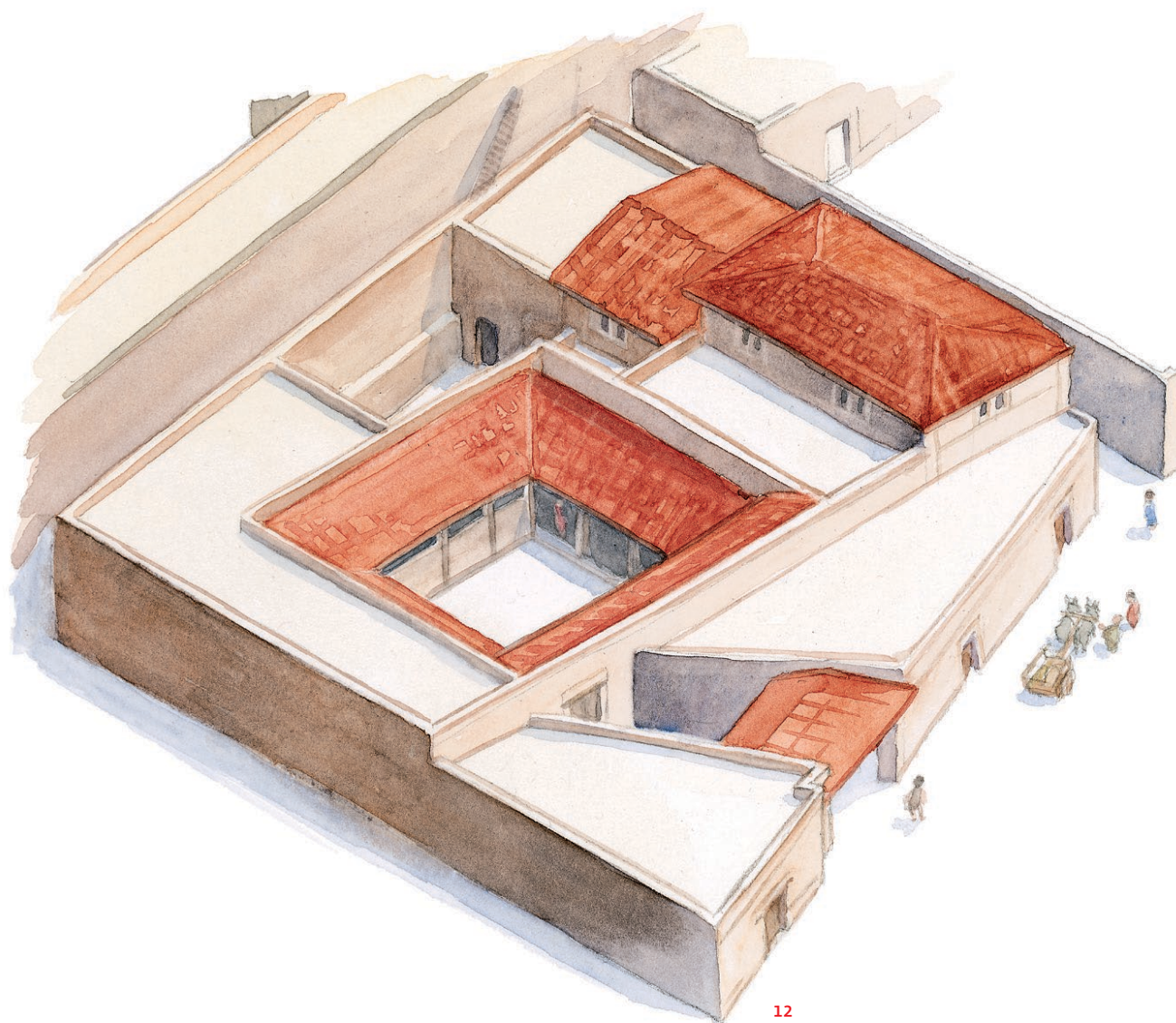
10 Το Αρχαιολογικό Μουσείο
της Ερέτριας (φωτ.:
T. Saggini, 2021).

10

11

12

13

14

- 11 Ερέτρια, οικιστικά κατάλοιπα της Δυτικής Συνοικίας στους πρόποδες της ακρόπολης (φωτ.: A.F. Voegelin, 2009).
- 12 Ερέτρια, σχεδιαστική αποκατάσταση της Οικίας II της Δυτικής Συνοικίας (σχέδιο: O. Reymond, 2009).
- 13 Η Δυτική Πύλη, η κύρια είσοδος στην πόλη της Ερέτριας (φωτ.: A.F. Voegelin, 2009).
- 14 Χάλκινος τεφροδόχος λέβητας με μολύβδινο πώμα από το Ηρώον, λίγο μετά την αποκάλυψή του, 8ος αι. π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Ερέτριας, ME1738 (C. Bérard, 1965).

στο εσωτερικό γίνεται από μια τριγωνική αυλή που στα δυτικά συνορεύει με μια σειρά διαδοχικών δωματίων, μεταξύ των οποίων μπορεί κανείς να αναγνωρίσει αίθουσες συμποσίων, ιδιωτικά διαμερίσματα, κουζίνα και λουτρό. Το τμήμα του κτηρίου στα δεξιά της κεντρικής αυλής ανήκει σε ένα εργαστήριο και περιλαμβάνει μια αποθήκη για πίθους, ένα πιεστήριο κρασιού και ένα πιεστήριο λαδιού.

3.– Η Δυτική Πύλη

Βαδίζοντας κατά μήκος του τελευταίου σπιτιού της Συνοικίας (Οικία III), του οποίου η κάτοψη γνώρισε μια μετατροπή τον 2ο αιώνα π.Χ., φτάνει κανείς στον τομέα της Δυτικής Πύλης που αποτελούσε την κύρια είσοδο στην πόλη από τη Χαλκίδα (εικ. 13). Διακρίνεται μία πύλη με αυλή, η οποία σχηματίζεται από δύο ορθογώνιους πύργους χτισμένους με πολυγωνική οδοντωτή λιθοδομή. Το κατώφλι της πύλης επιτρέπει τη μελέτη του συστήματος ασφάλισης των θυρόφυλλων. Επίσης, μπορεί εύκολα κανείς να διακρίνει μια σειρά από ασβεστολιθικές πλάκες που σχημάτιζαν το επίπεδο κυκλοφορίας κατά την αρχαιότητα. Η Δυτική Πύλη υπέστη αρκετές μετατροπές από τον 6ο έως τον 2ο αιώνα π.Χ. Στην τελευταία της φάση κρίθηκε κατεδαφιστέα και αντικαταστάθηκε από έναν μεγάλο πύργο για πολεμικές μηχανές, ο οποίος κατασκευάστηκε πιθανότατα από τους Μακεδόνες στα τέλη του 3ου αιώνα π.Χ.

4.– Το Ηρώον

Λίγα μέτρα πιο πίσω συναντά κανείς μια μεγάλη τριγωνική κατασκευή από ασβεστολιθικές πλάκες που εδράζονται απευθείας στο έδαφος. Το μνημείο αυτό, χτισμένο στα τέλη του 8ου ή στις αρχές του 7ου αιώνα π.Χ., σηματοδοτεί την τοποθεσία στην οποία βρέθηκαν καύσεις επιφανών ατόμων μέσα σε χάλκινους λέβητες (εικ. 14). Η περιοχή που εκτείνεται ακριβώς νοτιότερα αυτής της μικρής νεκρόπολης φιλοξενεί ένα συγκρότημα οικοδομημάτων που αναπτύχθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της Αρχαϊκής περιόδου και των οποίων τα θεμέλια είναι ορατά, κάτω από εκείνα των ελληνιστικών και κλασικών οικιών. Πολυάριθμα κεραμικά ευρήματα, συνοδευόμενα από πήλινα ειδώλια, βρέθηκαν σε διάφορους αποθέτες κοντά στα κτήρια. Οι ανασκαφείς υπέθεσαν ότι η πόλη της Ερέτριας λάτρευε σε αυτόν τον χώρο έναν από τους «Ἡρώες ἰδρυτές της πόλης», πιθανότατα έναν από τους πολεμιστές που ενταφιάστηκαν στη νεκρόπολη κατά τη Γεωμετρική εποχή.

5.– Το Θέατρο

Αφήνοντας τη Δυτική Συνοικία και περνώντας από ένα θυραίο άνοιγμα της περίφραξης, βρίσκεται κανείς απέναντι από το Θέατρο (εικ. 17), το οποίο αυτή τη στιγμή αναστηλώνεται. Το μνημείο, με τον επιβλητικό του όγκο, κυριαρχεί στο τοπίο, χτισμένο σε τεχνητό

15 Ανασκαφή της προϊστορικής θέσης στο πλάτωμα της κορυφής της ακρόπολης (φωτ.: T. Theurillat, 2007).

16 Το Γυμνάσιο της Ερέτριας με τη διπλή αυλή με περιστύλιο, τέλη 4ου αι. π.Χ. (φωτ.: T. Theurillat, 2017).

17 Το Θέατρο της Ερέτριας, κτισμένο γύρω στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. (φωτ.: A.F. Voegelin, 2009).

18 Ελληνιστική δεξαμενή στην πλαγιά του λόφου της ακρόπολης (φωτ.: T. Krapf, 2008).

ανάχωμα. Η επιλογή της θέσης του εξηγείται στο πλαίσιο του ευρύτατου οικοδομικού προγράμματος που αναπτύχθηκε στους πρόποδες της ακρόπολης στο β' μισό του 4ου αιώνα π.Χ. και το οποίο περιελάμβανε σημαντικά δημόσια μνημεία, όπως το Θέατρο, τον ναό του Διονύσου, το Γυμνάσιο με τον στεγασμένο δρόμο και το Στάδιο.

6.- Η ακρόπολη

Πίσω από το Θέατρο δεσπόζει, ακόμη και σήμερα, το τείχος της αρχαίας πόλης που περιέκλειε και την ακρόπολη. Στο οροπέδιο της κορυφής της τελευταίας αποκαλύφθηκε το αρχαιότερο προϊστορικό χωριό (Ύστερης/Τελικής Νεολιθικής και Μέσης Εποχής του Χαλκού, εικ. 15), αλλά και τα ερείπια ενός ιερού της Αθηνάς. Στις παρυφές βρίσκονται μια ελληνιστική δεξαμενή (εικ. 18) και δύο Θεσμοφόρεια. Τα τείχη συνέδεαν την ακρόπολη με την κάτω πόλη, οριοθετώντας έτσι μια έκταση 70 εκταρίων.

7.- Το Γυμνάσιο

Το οικοδόμημα του Γυμνασίου (εικ. 16) προσελκύει ιδιαίτερο ενδιαφέρον χάρη στις δύο περιστυλές αυλές που διαθέτει. Πρόκειται για οικοδομικό τύπο που απαντά σπάνια στην Ελλάδα και προφανώς υιοθετήθηκε στο Γυμνάσιο της Ερέτριας για την ταυτόχρονη εκγύμναση δύο διαφορετικών ηλικιακών ομάδων. Παράλληλα, είναι εξοπλισμένο με λουτρικές εγκαταστάσεις (λουτήρες και ληνούς διαπέδου για ποδόλουτρα, θόλο που λειτουργούσε ως ατμόλουτρο), οι οποίες αποτελούν πρόδρομο των ρωμαϊκών λουτρών με υπόκαυστα που κατασκευάστηκαν τον 2ο αιώνα μ.Χ., σε απόσταση 100 μ. από το Γυμνάσιο.

8.- Ναός αυτοκρατορικής λατρείας

Στη συμβολή των δύο σημαντικότερων οδών της αρχαίας πόλης, εκεί όπου βρισκόταν το κέντρο του

19

20

- 19 Ο ναός της αυτοκρατορικής λατρείας (Σεβαστεῖον) της Ερέτριας, τέλος του 1ου αι. π.Χ. (φωτ.: A.F. Voegelien, 2009).
- 20 Αποδυτήρια των ρωμαϊκών λουτρών στην Ερέτρια, 2ος-3ος αι.μ.Χ. (φωτ.: T. Theurillat, 2010).
- 21 Σχεδιαστική αποκατάσταση της αίθουσας των συμποσίων με επτά κλίνες, από την Οικία των Ψηφιδωτών (σχέδιο: O. Reymond, 2009).
- 22 Η Οικία των Ψηφιδωτών, δάπεδο της αίθουσας των συμποσίων με επτά κλίνες, μέσα του 4ου αι. π.Χ. Επάνω: Ζωφόρος που απεικονίζει τη θρυλική μάχη μεταξύ Αριμασπών και Γρυπών. Κάτω: Η Θέτις, μητέρα του Αχιλλέα, ιππεύει ένα θαλάσσιο τέρας (φωτ.: A.F. Voegelien, 2009).

21

οικισμού κατά τους πρώτους αιώνες μετά Χριστόν, οικοδομήθηκε ένας μικρός ναός αυτοκρατορικής λατρείας (Σεβαστεῖον, εικ. 19), καθώς και αρκετά καταστήματα και εργαστήρια.

9.- Η Οικία με τα Ψηφιδωτά

Αυτή η κεντρική συνοικία περιελάμβανε κατά την Ελληνιστική περίοδο πολλές πολυτελείς κατοικίες, όπως η Οικία με τα Ψηφιδωτά, της οποίας τα εντυπωσιακά δάπεδα προστατεύονται από στέγαστρο. Το κεντρικό ψηφιδωτό απεικονίζει επεισόδια της μάχης μεταξύ Αριμασπών και Γρυπών, ενώ στο ψηφιδωτό της εισόδου του ίδιου ανδρώνα απεικονίζεται η Θέτιδα που φέρει τα όπλα για τον Αχιλλέα ιππεύοντας έναν ιππόκαμπο (εικ. 21, 22).

10.- Τα ρωμαϊκά λουτρά

Ένα δημόσιο λουτρό μετρίου μεγέθους οικοδομήθηκε λίγο μετά τα μέσα του 2ου αιώνα μ.Χ., κοντά στο σταυροδρόμι που αναφέρθηκε παραπάνω. Διαρθρώνεται σύμφωνα με την τυπική κάτοψη των ρωμαϊκών λουτρών και διαθέτει έναν προθάλαμο που οδηγεί σε ένα μεγάλο αποδυτήριο εξοπλισμένο με έδρανα και ψηφιδωτό δάπεδο (εικ. 20), ένα *frigidarium* εφοδιασμένο με πισίνα κρύου νερού και διαδοχικά δωμάτια θερμαινόμενα από υπόκαυστα, *tepidarium*, *laconicum* και *caldarium*, που διέθετε δύο λουτήρες με ζεστό νερό. Μια μικρή περιστυλη αυλή, δίπλα στα αποδυτήρια, χρησίμευε ως χώρος χαλάρωσης και εστίασης. Το μνημείο αναμένεται σύντομα να αναδειχθεί και να υποδεχθεί τους επισκέπτες.

11.- Η Συνοικία των Παναθηναϊκών Αμφορέων

Αυτή η συνοικία, σε κεντρικό σημείο του οικισμού,

γνώρισε μακρόχρονη και διαρκή κατοίκηση, σχεδόν για 14 αιώνες, όπως αποδεικνύεται από το σύνολο των καταλοίπων στα νότια των ρωμαϊκών λουτρών. Εκατέρωθεν της αρχαίας κεντρικής αρτηρίας έχουν αποκαλυφθεί σπίτια και καταστήματα της Κλασικής και της Ελληνιστικής εποχής. Ένας αποθέτης με εννέα παναθηναϊκούς αμφορείς (εικ. 23) ήρθε στο φως στα ανατολικά της οδού. Στους αυτοκρατορικούς χρόνους, επάνω σε αυτά τα σπίτια θεμελιώθηκαν εργαστήρια και ένα ιερό με προπύλαια που δεν είναι γνωστό σε ποια θεότητα ήταν αφιερωμένο. Η μελέτη των αρχαιότερων στρωμάτων αποκάλυψε ότι τον 8ο αιώνα π.Χ. υπήρχαν στον ίδιο χώρο κατοικίες και τάφοι που συνόρευαν με μια αρχαία κοίτη ποταμού. Εκεί αποκαλύφθηκε ένας σημαντικός χρυσός θησαυρός (εικ. 5), ο οποίος εκτίθεται πλέον στις προθήκες των Μουσείων της Ερέτριας και της Χαλκίδας.

12.- Το Ιερό του Απόλλωνος Δαφνηφόρου

Βγαίνοντας από τη συνοικία όπου συναντήσαμε την Οικία με τα Ψηφιδωτά και τα ρωμαϊκά λουτρά, ακολουθώντας κατεύθυνση προς νότο, βρισκόμαστε σε έναν από τους κύριους άξονες βορρά-νότου του αστικού ιστού της Ερέτριας. Προτού φτάσουμε στην Αγορά, συναντάμε στα δεξιά μας το Ιερό του Απόλλωνος Δαφνηφόρου. Επί του παρόντος, μπορεί κανείς να δει κυρίως τα θεμέλια του δωρικού ναού που χρονολογείται στον ύστερο 6ο αιώνα π.Χ., τα οποία σχηματίζονται από μεγάλα κομμάτια γκρίζου ντόπιου ασβεστόλιθου (εικ. 4). Δύο σπόνδυλοι κίωνων υποδεικνύουν τη θέση της περιστάσης. Στη βορειοανατολική γωνία του αρχαιολογικού

25

26

χώρου μπορεί κανείς να δει τα λείψανα ενός ιερού χώρου θυσιών, διαφορετικό από εκείνον του ιερού του Απόλλωνα. Η περιοχή έχει αποφέρει μεγάλο αριθμό τελετουργικών αγγείων (πρόχοι με ψηλό λαιμό και μικρογραφικές υδρίες, εικ. 24), καθώς και μικροαντικείμενα ως αναθήματα. Φαίνεται ότι σε αυτόν τον χώρο οι Ερετρίεις λάτρευαν την Άρτεμη.

13.– Η Αγορά

Συνεχίζοντας νότια, φτάνει κανείς στην Αγορά που βρίσκεται στο κέντρο της πόλης. Η πρωιμότερη εγκατάσταση στον χώρο μαρτυρείται το 3000–2000 π.Χ. (Πρώιμη Εποχή Χαλκού), αλλά η διακύμανση της στάθμης του νερού δεν επέτρεψε τη συνεχή κατοίκηση της περιοχής πριν από τον 6ο αιώνα π.Χ. Ο ανοικτός χώρος της αρχαίας αγοράς περιβάλλεται από τέσσερις στοές, στο κέντρο των οποίων βρίσκεται ένα κυκλικό κτίσμα με κιονοστοιχία περιμετρικά, η Θόλος, που οικοδομήθηκε τον 5ο αιώνα π.Χ. Η Ανατολική Στοά είναι το καλύτερα γνωστό κτήριο της Αγοράς. Στο τελευταίο τέταρτο του 6ου αιώνα π.Χ. οικοδομείται μια στοά μήκους περίπου 120 μέτρων και πλάτους 9 μέτρων, πλαισιωμένη από κιονοστοιχία στα δυτικά και 22 καταστήματα στα ανατολικά. Σε αυτά πωλούνταν διάφορα προϊόντα, όπως τρόφιμα, αγγεία τοπικής παραγωγής και εισαγόμενα από την Αττική. Μετά την καταστροφή της από πυρκαγιά στα τέλη του 6ου ή στην πρώτη δεκαετία του 5ου αιώνα π.Χ., η στοά επισκευάζεται. Στα τέλη του 5ου ή στις αρχές του 4ου αιώνα π.Χ. χτίζεται μια δεύτερη στοά στη θέση της παλαιότερης. Εάν το μήκος των δύο στοών ήταν το ίδιο, το πλάτος της υπολογίζεται στα 17 μέτρα, ενώ έχει και μια κεντρική κιονοστοιχία πέρα από εκείνη της πρόσοψης. Αυτά τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δεν είναι πλέον ορατά, εκτός από εκείνα της Θόλου (εικ. 25). Το κυκλικό αυτό κτήριο διαμορφωνόταν από έναν τοίχο διπλής όψης, πάνω στον οποίο εδραζόταν η ανωδομή από ωμές πλίνθους, και καλυπτόταν πιθανώς από κεραμοσκεπή. Η ακριβής λειτουργία του (δημόσιο κτήριο ή ιερό) δεν έχει ακόμη εξακριβωθεί.

14.– Το Ισείον

Το Ισείον της Ερέτριας είναι ένα από τα αρχαιότερα ιερά αιγυπτιακών θεοτήτων που είναι γνωστά στην Ελλάδα. Σύμφωνα με μια επιγραφή που βρέθηκε στον χώρο, η λατρεία τους πρέπει να καθιερώθηκε περίπου στα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. από εμπόρους που ήρθαν από την Αίγυπτο. Επίσης, είναι ένα από τα λίγα τέτοια ιερά που έχουν ανασκαφεί. Αποτελείται από μια υπαίθρια αυλή περιστοιχισμένη από στοές, ενώ στο κέντρο της βρίσκεται ο ναός που στέγαζε το λατρευτικό άγαλμα, από το οποίο σώζεται μόνο το επιχρισμένο βάθρο του. Κατά τη διάρκεια μιας μετατροπής που έγινε τον 2ο αιώνα π.Χ., μπροστά στην είσοδο του ναού τοποθετήθηκε ένα ψηφιδωτό δάπεδο με δύο κύκνους (εικ. 26).

- 23 Παναθηναϊκός αμφορέας με απεικονίσεις πάλης στη μία από τις πλευρές του, 363/362 π.Χ., ανασκαφή Ο.Τ. 740, Αρχαιολογικό Μουσείο Ερέτριας, ME14813 (φωτ.: Α. Σκιαδαρέσης, 2009).
- 24 Μικρογραφικές υδρίες από τον Βόρειο Χώρο Θυσιών στον ναό του Δαφνηφόρου Απόλλωνα, 7ος–6ος αι. π.Χ. (φωτ.: Α. Σκιαδαρέσης, ESAG, 2009).
- 25 Η Θόλος στην Αγορά της Ερέτριας, Κλασική–Ελληνιστική περίοδος (φωτ.: Κ. Ξενικάκης, 2009).
- 26 Ψηφιδωτό που κοσμεί την αυλή του Ισείου στην Ερέτρια, 2ος αι. π.Χ. (φωτ.: Κ. Ξενικάκης, 2009).

27 Ψηφιακή αποκατάσταση
της Ανατολικής Στοάς
του Αρτέμισιου (Ο. Bruderer
2020, αεροφωτογραφία
του J. André του 2018).

ΑΜΑΡΥΝΘΟΣ

ΑΓΓΕΛΙΚΗ Γ. ΣΙΜΩΣΙ

Δρ Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη της Εφορείας
Αρχαιοτήτων Ευβοίας

SYLVIAN FACHARD

Διευθυντής της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής
στην Ελλάδα, Καθηγητής Πανεπιστημίου Λωζάνης

ΟΛΓΑ ΚΥΡΙΑΖΗ

Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Ευβοίας

TOBIAS KRAPF

Δρ des. Αρχαιολόγος, Επιστημονικός Γραμματέας
στην Αθήνα, Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα

TAMARA SAGGINI

Αρχαιολόγος, Πανεπιστήμιο Γενεύης και Ελβετική
Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα

THIERRY THEURILLAT

Επιστημονικός Γραμματέας στη Λωζάνη, Ελβετική
Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα

SAMUEL VERDAN

Δρ Αρχαιολόγος, Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή
στην Ελλάδα

JÉRÔME ANDRÉ

Αρχαιολόγος, Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΜΑΡΥΣΙΑΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ

Αν και ο Απόλλωνας ήταν ο προστάτης θεός της αρχαίας πόλης, η λατρεία της αδελφής του Αρτέμιδος ήταν εξαπλωμένη σε όλη την επικράτεια της Ερέτριας.

Οι πηγές, κυρίως ο Στράβωνας, διασώζουν τη μαρτυρία ότι στην Αμάρυνθο υπήρχε σημαντικό ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος. Ο Στράβων δεν επισκέφθηκε την Εύβοια, αλλά άντλησε πληροφορίες από αρχαίες πηγές που αναφέρονταν στα κείμενα που εκτίθενται στο ιερό, πράγμα που επιβεβαιώνεται από τις επιγραφές που βρέθηκαν σε αυτό. Είναι ευρέως γνωστό ότι κατά τη διάρκεια των Αρτεμισίων, ο πληθυσμός της Ερέτριας μετέβαινε στο ιερό συμμετέχοντας σε μια λαμπρή πομπή, κατά μήκος της ιεράς οδού. Η ακριβής θέση του ιερού ήταν άγνωστη έως πρόσφατα. Οι γεωφυσικές έρευνες, γεωτρήσεις και δοκιμαστικές τομές, όμως, που πραγματοποιήθηκαν από το 2003, με αφορμή τις αναζητήσεις του Denis Knoepfler, οδήγησαν στην ταύτιση του ιερού μέσα στη δεκαετία του 2010. Έκτοτε, η συστηματική συνεργατική έρευνα, που πραγματοποιείται από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ευβοίας και την Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα, έφερε στο φως μια μεγάλη τετράγωνη αυλή που περιβάλλεται από στοές και άλλα κτήρια ιερού χαρακτήρα (οίκοι), στο κέντρο των οποίων δέσποζε ο ναός της Αρτέμιδος και ο βωμός του. Αρκετές επιγραφές που αποκαλύφθηκαν από το 2017

Κάτοψη του Αρτεμείου
της Αμαρύνθου με τα κυριότερα
μνημεία (σχέδιο: T. Theurillat /
J. André, 2021).

A	Ο Λόφος Παλαιοεκκλησιές
B	Η Ανατολική Στοά
Γ	Οι Οίκοι
Δ	Ο Ναός
E	Ο Βωμός
Z	Το Μνημειακό Οικοδόμημα του 7ου αι. π.Χ.
H	Η Ρωμαϊκή Κρήνη

επιβεβαιώνουν την ταύτιση του χώρου. Άλλες επιγραφές βρίσκονται σε δεύτερη χρήση στις εκκλησίες της περιοχής, όπως η βυζαντινή εκκλησία της Θεοτόκου/Παναγίτσας που απέχει 2 χλμ. από το αρχαίο ιερό (εικ. 34).

Έτσι, προτείνεται στον επισκέπτη της Ερέτριας να ακολουθήσει τον δρόμο προς τα ανατολικά για 11 χιλιόμετρα —ή 60 στάδια, όπως σημειώνει ο Στράβων—, προκειμένου να επισκεφθεί και το εξωαστικό ιερό της Αρτέμιδος. Φεύγοντας από την Ερέτρια, συναντάμε το ιερό 1,5 χλμ. μετά το σύγχρονο χωριό της Αμαρύνθου στα δεξιά του δρόμου και σχεδόν δίπλα στη θάλασσα, στις παρυφές του παρακείμενου λόφου.

Τα περισσότερα από τα αρχιτεκτονικά λείψανα καλύπτονται για προστασία με γεωύφασμα και στέγαστρα στο διάστημα ανάμεσα στις ανασκαφικές εργασίες που διενεργούνται κάθε καλοκαίρι. Η θέση, και ιδιαίτερα ο πίσω τοίχος της στοάς, παραμένει ορατή από τον δρόμο που διατρέχει τους πρόποδες του λόφου. Η κορυφή του λόφου αξίζει σίγουρα μια επίσκεψη για την πανοραμική θέα που αγκαλιάζει ολόκληρη την περιοχή, όπως επίσης και οι βυζαντινές και μεταβυζαντινές εκκλησίες της περιοχής, στην τοιχοποιία των οποίων μπορεί κανείς να εντοπίσει αρχιτεκτονικά μέλη από το ιερό σε επανάχρηση.

ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΧΩΡΟ

A.– Ο Λόφος Παλαιοεκκλησιές

Γνωστός με το προσωνύμιο «Παλαιοεκκλησιές», λόγω της ύπαρξης δύο εκκλησιών στην κορυφή του (εικ. 28), ο λόφος έχει διερευνηθεί ανασκαφικά από την πρώτην Εφορεία Αρχαιοτήτων Θηβών (1977, Λιάνα Παρλαμά) και από την πρώτην ΙΑ΄ ΕΠΚΑ και την τότε Προϊσταμένη Έφη Σαπουνά–Σακελλαράκη (1988 και 1989). Οι ανασκαφές αποκάλυψαν την ύπαρξη μιας σημαντικής εγκατάστασης της Εποχής του Χαλκού.

28 Πανοραμική άποψη από τον λόφο των Παλαιοεκκλησιών (φωτ.: A. Goertz / V. Festeau, ESAG, 2015).

30

31

- 29 Άποψη από drone του οίκου 12 στο Αρτεμίσιο (φωτ.: J. André, 2021).
- 30 Άποψη από drone του ναού της Αρτέμιδος (φωτ.: J. André, 2021).
- 31 Αποθέτης στον ναό της Αρτέμιδος κατά τη διάρκεια της ανασκαφής του (φωτ.: T. Theurillat, 2020).

Β.- Η Ανατολική Στοά

Το πιο εντυπωσιακό μνημείο που έχει αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα στο ιερό είναι η πιόσχημη Ανατολική Στοά που ανεγέρθη στη μετάβαση από την Κλασική προς την Ελληνιστική εποχή (εικ. 27). Μήκους περίπου 70 μ. και με τουλάχιστον μία είσοδο στην πίσω πλευρά, οδηγούσε στην ιερή αυλή μέσω μιας κιονοστοιχίας από 27 δωρικούς κίονες στην πρόσοψη. Με το μεγάλο μαρμάρινο έδρανο να διατρέχει τον πίσω τοίχο για περίπου 130 μ., παρείχε έναν χώρο ευρύ και προστατευμένο, ο οποίος θα μπορούσε να φιλοξενήσει τις μεγάλες συναθροίσεις έπειτα από τις τελετουργίες που πραγματοποιούνταν στον βωμό απέναντι.

Γ.- Οι Οίκοι

Στην προέκταση της βόρειας πτέρυγας της Ανατολικής Στοάς έχουν εντοπιστεί τρία μικρά οικοδομήματα της Κλασικής και της Ελληνιστικής περιόδου, τα οποία διαθέτουν προθάλαμο και κυρίως χώρο (εικ. 29). Διατηρείται μερικώς μία σειρά του ορθοστάτη από ασβεστόλιθο. Πρόκειται για θησαυρούς ή μικρούς ναούς, αλλά τα κινητά ευρήματα από το εσωτερικό τους δεν έχουν επιτρέψει την εξακρίβωση της λειτουργίας τους.

Δ.- Ο Ναός

Στον πυρήνα του ιερού βρίσκεται ο Ναός, ένα κτήριο με διαστάσεις 30x10 μ. Χάρη στις επιτόπιες μελέτες έχουν τεκμηριωθεί τουλάχιστον δύο οικοδομικές φάσεις που χρονολογούνται στην Αρχαϊκή περίοδο (εικ. 30), ενώ τα θεμέλιά τους φαίνεται ότι αλληλοκαλύπτονται μερικώς, τουλάχιστον σε τμήμα του οικοδομήματος. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκε ένας πλούσιος αποθέτης με αναθήματα του τελευταίου τετάρτου του βου αιώνα π.Χ. (εικ. 31). Σηματοδοτεί, πιθανότατα, την τελευταία οικοδομική φάση του ναού.

- 32 Μνημειώδες κτίσμα της Αρχαϊκής περιόδου (φωτ.: T. Theurillat, 2018–2021).
- 33 Ιερή κρήνη της Ρωμαϊκής περιόδου (φωτ.: T. Theurillat, 2017).

Ε.– Ο Βωμός

Μπροστά από την ανατολική πρόσοψη του Ναού και στην καρδιά της αυλής του ιερού αποκαλύφθηκε μια μεγάλη θεμελίωση, διαστάσεων περίπου 5x12 μ., που έφερε τον Βωμό. Δυστυχώς από τον Βωμό δεν σώζεται τίποτα εκτός από μερικά μικρά μαρμάρινα στοιχεία διάσπαρτα στην περιοχή.

Ζ.– Το Μνημειακό Οικοδόμημα του 7ου αι. π.Χ.

Το αρχαιότερο μνημειακό οικοδόμημα που συνδέεται με το ιερό χρονολογείται στην πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο (7ος αι. π.Χ.) και διαρθρώνεται σε τέσσερα δωμάτια. Με μνημειώδεις πύλες και στα

δύο άκρα του, αυτό το κτήριο λειτούργησε ως είσοδος στο τέμενος και όριο του ιερού (εικ. 32). Μπροστά από το κτήριο βρέθηκε μια δεξαμενή διαμορφωμένη από κορινθιακές κεράμους.

Η.– Η Ρωμαϊκή Κρήνη

Μετά την καταστροφή που υπέστη το ιερό κατά τη διάρκεια του Μιθριδατικού πολέμου, ορισμένα τμήματά του αναδιαμορφώθηκαν, συμπεριλαμβανομένου ενός πηγαδιού μπροστά από την Ανατολική Στοά, το οποίο έλαβε μνημειακή μορφή στους ρωμαϊκούς χρόνους, καθώς απέκτησε δύο κλίμακες κατασκευασμένες αποκλειστικά από λίθους σε δεύτερη χρήση (εικ. 33), μεταξύ των οποίων αρκετά βάθρα αγαλμάτων και δύο ενεπίγραφες στήλες.

32

33

34 Βυζαντινή εκκλησία της Θεοτόκου/ Παναγίτσας, κτισμένη με λίθους από το ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος (φωτ.: Μ. Glaus, 2014).

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ducrey P. / Fachard S. / Knoepfler D. / Theurillat T. / Wagner D. / Ζάννης Α. (επιμ.), *Ερέτρια, Οδηγός της αρχαίας πόλης*, Gollion 2004.
Καλτσάς Ν. / Fachard S. / Ψάλτη Α. / Γιαννοπούλου Μ. (επιμ.), *Ερέτρια, Ματιές σε μια αρχαία πόλη*, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 27 Απριλίου – 24 Αυγούστου 2010, Αθήνα 2010.
Pruvot Ch.M. / Reber K. / Theurillat T. (επιμ.), *Cité sous terre, Des archéologues*

suisses explorent la cité grecque d'Érétrie, Antikenmuseum Basel und Sammlung Ludwig, 22 septembre 2010 au 30 janvier 2011, Gollion 2010.
Reber K. / Knoepfler D. / Καραπασχαλίδου Α. / Krapf T. / Theurillat T., «Το ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στην Εύβοια. Αναζητώντας έναν χαμένο ναό», *Θέματα Αρχαιολογίας* 3 (2019), σ. 206-215.

Σειρά «Eretria, Fouilles et Recherches» (25 τόμοι).
Ετήσιες αναφορές στο περιοδικό *Antike Kunst*.
Εκδόσεις της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Ελλάδα: <https://www.esag.swiss/el/publications/>